

Benny Mer

Egy sebzett vándor, egy megkínzott költő

Auschwitz és Bergen-Belsen után Jean Amery azt írja: „aki már átesett a kínzáson, nem tudja többé otthon érezni magát a világban”. Műveiben feltárta a saját és a társadalom sebeit, és soha nem találta meg békéjét.

Az értelem határain – egy Auschwitzot, s az auschwitzi valóságot túlélt ember elmélkedései, Jean Amery műve. Németből héberre fordította: Yonatan Nirad; a bevezetést és a jegyzeteket írta: Ilana Hammerman, Proza Aheret, Am Oved, 2000., 212 oldal. Angolra fordította: Sidney Rosenfeld és Stella P. Rosenfeld, Indiana University Press, Bloomington, 1980.

Jean Amery szavai vészharangként konganak. Néhány hete megjelent egy cikk a tel-avivi *Ha'ir* című hetilapban egy IDF-tisztről, akinek a kínzás és különösen a nemi erőszak volt a specialitása. Talán azért engedték át a cikket a cenzúrán, hogy figyelmeztetőül szolgáljon azok számára, akik a jövőben fogságba eshetnek. Mindenesetre Amery figyelemfelhívása a kínzásra aktuálisabb, mint valaha, hangja mégis úgy szól, akár a leprás csengettyűje, amelyet mindenki hall, de közben érzéketlen marad.

Amery a társadalmon keresztül vándorolva feltárta annak sebeit a magáéival együtt, de nem talált nyugalmat. Ám világosan csengő hangja azé a költőé, aki elrejtja a szívében lakozó gyötrelmet, bár ajka olyan formát ölt, mely a sírást és sóhajtást kellemes zenévé szelídíti. Sorsa azokéhoz a szerencsétlenekéhez hasonlít, akiket a római zsarnok, Phalaris egy bronzökorbe téve lassú tűzön elevenen süttött meg. Az áldozatok sikolya először nem hatolt el a zsarnok füléig, és nem oltott rémületet szívébe. Ám, amikor végül meghallotta őket, édes zeneként hatottak rá.

Jean Amery – ez a név eredeti neve, a Hans Mayer anagrammája – Bécsben született 1912-ben, katolikus anya és zsidó apa gyermekeként. 1938-ban Belgiumba menekült, és a háború alatt csatlá-

kozott az ellenálláshoz. A németek elfogták, és megkínzták, azután Auschwitzba, majd Bergen-Belsenbe deportálták, ahonnan később szabadult.

Igaz, az övéhez hasonló életutak nem mennek ritkaságszámba a XX. században, hisz még ma is megkínznak embereket. Ez azonban új igazságokat tár elénk. „Az, hogy valakit bilincsbe verve kocsival elvisznek, csak akkor »magától értetődő«, ha az újságban olvassuk, és józanul, rölapok pakolása közben azt mondjuk magunkban: »Hát, igen. És? Ilyesmi megtörténhet és meg is fog történni velem is egy napon.« Az olvasó, állítja Amery, nem képes megérteni a kínzáson keresztülment embert, hiszen a józan ész elutasítja a kínzást. Az emberi ösztön a másik tiszteletére sarkallja az embert – akár szeretetből, akár félelemből –, s a józan ész veszi át a határok megtartását ember és ember között, a reagálás jogát, ha azokat megsértik, s az elvárást a kölcsönös segítségnyújtásra.

Csakhogy elég az első csapás, hogy megcáfolja ezt a józan ész. Abban a pillanatban, amint a pribék hozzáér Amery testéhez, „megsérti a határait, s ezáltal megsemmisít [...] a társadalmi szerződés feltételeinek akkor már más a szövege és mások a záradékai”. Még Jób is csak akkor átkozta meg a napot, amelyiken a világra jött, midőn a Sátán megérintette testét. A kínzókamrában nem szokás megvitatni, hogy mi a jó és mi a rossz teológiai vagy köznapis szempontról, s nem hallják meg a kínzásnak alávetett sikolyait. Egymaga áll a világgal szemben, s elveszti benne a hitét: „Aki már átesett kínzáson, nem tudja többé otthon érezni magát a világban.”

Az értelem határain öt esszéjében Amery bölcs és szelíd szavakkal próbál megmagyarázni az értelmet meghaladó dolgokat, amelyek hidat vernek a mi világunk és a megkínzottak világa közé, ekképp enyhítve saját szenvedésén és várakozásán a világban. Szemlátomást igyekszik felülkerekedni a könyv alcímében kikristályosított paradoxonon:

„Egy vereséget szenvedett ember kísérletei, hogy felülkerekedjék a vereségen.” Mivel „a kínvallató hatalma [...] nem más, mint a túlélő győzedelmeskedése afölött, aki a világból agóniába és halálba sülyedt”.

A kínzás azonkívül egy külön világ, s a Harmadik Birodalom koronázta magát annak uralkodójává. Szemben azokkal, akik azt állítják, hogy a kínzás szokványos dolog a parancsuralmi rendszerekben, Amery kitart amellett, hogy: „szilárd meggyőződése, hogy a kínzás alkotta a nemzetiszocializmus lényegét [...] a Harmadik Birodalom épp a kínzásban öltött testet lényegileg [...] A kínzás nem a nemzetiszocializmus találmánya volt. De annak apoteózisa.” Amery nem képes nem meglátni a jelenkori kínzásokat, ennek ellenére támogatja Thomas Mann becses mondását: „Nem számít, mily borzalmasnak tűnhet időnként a kommunizmus, még mindig emberi eszmét jelképez, amíg Hitler fasizmusa korántsem volt eszme, hanem gonoszság.” A kínzás a fasizmus analógiája. „Ily módon a kínzás a társadalmi világ teljes felfordításává válik, melyben csak akkor élhetünk, ha embertársunkat élni hagyjuk, enyhítünk szenvedésén, és féken tartjuk az énünk terjeszkedési vágyát.” A kínzás világában azonban az ember csak az előtte álló másik ember megsemmisítése által létezik.

A józan ész egyensúlyra törekszik az emberi erő és gyengeség között, míg a kínzás és a nácizmus ezen egyensúly megbontásából táplálkozik. Az egyik felemelkedése a másik elnyomásának függvénye. Akár a pribékek, akinek ereje az általa kínzásnak alávetett gyengeségből táplálkozik, a náci Németországnak is védelmeznie kellett „a másik radikális tagadását” (ahogy Georges Bataille a szadizmust leírta), más nemzetekét és a zsidókét, hogy felidézhesse ezeréves Birodalma képét, amelynek nevében a józan ész meghaladó indoklást kellett találnia. Ezért csak a zsidó megkínzott áldozat, mondja Amery, képes megérteni ezt a fajta száműzetést, deportációt, rabigába döntést és megsemmisítést.

Ebben az értelemben Auschwitz valóban egy másik bolygó volt – persze nem misztikus, hanem inkább erkölcsi, gyakorlati értelemben – az emberiség számára. Egy koncentrációs tábor áll az emberiség mezsgyéjén túl, és „Sehol másutt a világon nem volt a valóságnak annyira tényleges hatalma, mint a táborban, sehol másutt nem volt a valóság annyira valóságos. Egyetlen másik helyen sem bi-

zonyult annyira reménytelennek és hiábavalónak a határokon való átjutásra tett kísérlet.” A rossznak a megszokás határaitól történő elmozdítása ellenére, Amerynek az emberbe vetett alapvető hite nyilvánvaló marad. Ott a rossz konkrét volt, nem köznapi, s bár a pribék arca köznapinak tűnt, Amery pontosan azonosította. „Mivel a rossz nem lehet köznapi”, és Hannah Arendt, aki erről írt az Eichmannról szóló könyvében, az emberiség ellenségét csupán hallomásból ismerte, csak az üvegkalkán keresztül látta.

A kínzást átélt értelmiségi zsidó áldozat számára, magyarázza Amery *Az értelem határain* legelső esszéjében, még nehezebb volt megérteni a koncentrációs tábor valóságát. A mesterembertől eltérően, az értelmiségi mesterségének – akinek „gondolatvilága alapvetően humanisztikus, a liberális művészeteké [...] jól fejlett esztétikai tudattal” – nincs helye a koncentrációs táborban, s nincs az a gondolatátársítás vagy tudat, amellyel magyarázatot találhatna a minden értelemnek ellentmondó gonoszra. Főként nem egy szabadgondolkodó, aki teljes mértékben tudatérzékelésében és intellektusában bízik, és nem vigasztalhatja magát valamiféle nem világi királyságot ígérő vallási vagy kommunista illúzióval.

Az értelmiségi egyszerűen „már nem hitt többé az értelem világában”, és néha „kezdeti belső ellenállásának összeomlása után felismerte, mi az, ami nem lehet, mi az, ami nagyon is lehet; aki megtapasztalta az SS óráról órára valóságként megnyilvánuló logikáját, most tett néhány sorsdöntő lépést a gondolkodásmódjában. Tán nem azok voltak, akik őt megsemmisíteni készültek, azon tagadhatatlan tényből kifolyólag, hogy ők voltak az erősebbek? Így, az abszolút intellektuális tolerancia és az entellektüel módszeres kétkedése tényekké vált önpusztításában.”

Primo Levy, akit Amery megemlíti írásában, esszéivel válaszolt Amerynek: „A műveletlenek [...] gyorsabban igazodtak ahhoz, hogy ne próbálják megérteni azt a helyzetet.” De Levy gyógyszerész volt a táborban, és ellentétben a német Ameryvel, mint olasz, tudta, hogy „a halál egy két részből álló fogalom, a szeretet és halál második része”.

Ez a forrása Amery „harag”-jának a németek iránt, amelynek a szerző az öt esszé közül a negyediket és egyben legkeserűbbet szentelte. „A harag nemcsak természetellenes, hanem logikailag is következetlen körülmény [...] mivel két lehetetlen

dolgot akar: visszatérést a múltba és a történetek semmissé tételét. „Az, aki haragot táplál – magyarázza Amery –, útjában áll a társadalomnak, amely derűsen azt javasolja: ne hátra tekintünk, hanem előre, egy jobb közös jövő felé!” Csakugyan, a béke nagyszerű dolog, a békétlenkedést pedig megvetik, márpedig mi oly hön vágyunk a népek közti testvériségre és békére, hogy már az áldozatok kérelmek, legyünk már képesek megbocsátani. A logika azt parancsolja, hogy az élet menjen tovább, Amery azonban a múlt helyesbítését követeli, hogy megszabadulhassunk a társadalom általi elhagyatottság élményétől. A kivégzőosztag előtt álló hajdani SS-legény ugyanazt a végtelen magányosságot érzi, amelyre egykoron ő ítélte áldozatát, s csak ekkor érzi át bűneinek morális valóságát. „A társadalmi nyomással kieszközölt megbocsátás és feledés erkölcsstelen dolog. Az, aki tunyán és könnyedén megbocsát, aláveti magát a »természetes«-nek is nevezett társadalmi és biológiai időérzéknek. [...] A morális személy az idő semmissé tételét akarja.”

És, noha majdnem 60 év telt el, nemzedékek váltakoznak, és Európa is egyesült – vajon Németország és a zsidók is benne vannak? Amery természetesen nem azt akarja, hogy „négy-hat millió németet a halálba hurcoljanak”. A „kollektív bűn” kifejezést használva nem azt akarja mondani, hogy a németek akarata és tudata közös volt; ez jobbára egy hozzávetőleges statisztikai becslés. Egész életében hálával emlékezett a kivételekre, mint „Karp, a rokkant katona Danzigból, aki Auschwitzban megosztotta velem az utolsó cigarettáját; Willy Schneider, a katolikus munkás Essenből, aki a már jóformán elfelejtett keresztnévemen szólított, és kenyeret adott nekem; a vegyszergyári munkafelügyelő, Matthus”, és más bátor emberek, akik segítették őt. De még ha a mai német ifjúság ártatlan is, „Nem tudják idézni Goethét [...] és nem ismerik Blunckot, Wilhelm Schaffert és Heinrich Himmlert. Nem úgy van az, hogy a nemzeti hagyományt magunkénak valljuk, amikor az tiszteletré méltó volt, és megtagadjuk, amikor szégyenletesként kivetett egy valószínűleg képzeletbeli, és minden bizonnyal védtelen ellenfelet az emberi közösségből.” Ép ésszel, amely megtapasztalta a bűnt és a bűnhődést, nem viszonzhatjuk Auschwitzot. De Amery egy történelmi-erkölcsi megoldást javasol azáltal, hogy „hagyjuk, hogy a harag megmaradjon az egyik táborban, s ez öngyanakvást ébresszen a másikban [...] Két embercsoport, a leigázottak és

leigázóik, egyesül azon törekvésben, hogy visszafordítsa az időt, s ezáltal morálissá tegye a történelmet [...] A német forradalom beváltaná a reményeket. Hitler ki lenne közösítve. S végül, a német nép véghezvinné azt, amit hajdanán vagy nem tudott, vagy nem akart megtenni [...] az aljasság eltiprását.”

Ilyen módon akarta Amery, hogy a harag rendbehozza a világot, és megvédelmezze az emberiség határait. Az oktan harag szembeszegülne bármely oktan hiedellemmel az egyik ember másikkal szembeni felsőbbrendűségében, amely, természeténél fogva, megengedi a kínzást és megsemmisítést. Amery következetesen és határozottan tagadja a kínzást, s a kínzást elszenvetetteknek sincs semmi joguk másokat kínozni. Mindazonáltal Amerynek magának kevésbé vált hasznára ez a haragérzet, mint Izraelnek. Sőt: olyan volt rajta, mint egy lepráson a sebek, és száműzetésbe kényszerítette. S mivel mélységesen hibáztatja a németeket, nem lehetett meggyőzni, hogy 1945-ben igazán mély változás történt Németországban, mint ahogy azt például Daniel Jonah Goldhagen leírja a *Hitler készsége végrehajtói* című könyvében.

Nem mint zsidó, hanem inkább mint egy, az emberiséget megvédelmezni igyekvő emberi lény, Amery nem vádló, és nem is sértett, hanem egy megkínzott áldozat, aki nem vág vissza. Inkább végtelen haragot hordoz magában, ahogy az egy humanistához illik. „Mindig két áramlat viaskodott egymással a judaizmusban, akár valami párbajban”, írta Samuel Hugo Bergman a naplójában. „Az egyik az elszigetelődesi politika híve, gyűlöli a nyájasat, táplálja és lépten-nyomon hangsúlyozza az Amalek-komplexumot. Emlékezz, mit tett veled Amalek. És van egy másik judaizmus, amelyet én a »Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat« verssel jellemeznék. Ez a judaizmus azért imádkozik, hogy: Felejtsük el Amaleket – a szeretet és megbocsátás judaizmusa ez.”

De Amery nem egy zsidó bíró. Az ő judaizmusának lényege az alkarjába tetovált szám, a tragédia, az örök számkivetettség – a megígért jóvátételek nélkül. A *Mennyire van szükség az embernek hazára?* című esszében Amery reagál, nagyon is. Azt írja, hogy azok, akik megtagadják a hazájukat, csak azért teszik, mert van hazájuk, amelyet megtagadhatnak. Ő hazátlan zsidóként keresett egy helyet az emberiség között, s annak nevében írt.

És ahogyan Hannah Arendt írta Eichmannról

hozott ítéletében: „Ahogyan ön támogatta és bevezette azt a politikát, amely visszautasította a föld megosztását a zsidó néppel és számos más nemzet fiaival és leányaival [...] úgy mi sem várjuk el senkitől, hogy meg akarja osztani a földet önnel.”

Amery soha nem talált értelmet vagy vigasztalást. „Ha maradt is a megkínzatsból bármiféle, az egyszerű lidérces álmon túlmenő emlék, az a mély megrökönyödés és idegenség a világban.”

Kiszabadulása után Bergen-Belsenből, Amery arra ítéltetett, hogy összehasonlítsa a maga valóságát a humanisztikus ideállal, amelyben hitt. Mindkettőről ír könyvében, amiből csak úgy árad a bölcsesség és érzékenység. Az esszék azt a benyomást

keltik, mintha szerzőjük egyedi történetét alkotnák. Yonatan Nirad jól fordította le Ameryt és szükségesnek ítélte többi művének héberre fordítását is, például azokat, amelyek az öregkorról és az öngyilkosságról szólnak.

A *Harag* végén Amery ezt írja: „Nekünk, áldozatoknak le kell számolnunk a múltban gyökerező haragunkkal [...] Hamarosan le kell számolnunk, és le is számolunk. De addig is kérjük azokat, akiknek békéjét megzavarja a mi haragunk, hogy legyenek türelemmel.”

Amery 1978-ban önkezével vetett véget életének.

Schiller OPEL

Magyarország legnagyobb Opel márkakereskedésében várjuk Önt.

Autószalonunkban:

- Új és használt Opel gépkocsik teljes típusválasztékát kínáljuk, a Corsától az Omegáig.
- A legkedvezőbb részletfizetési lehetőségeket és vállalkozóknak tartós bérletet ajánlunk.
- Használt gépkocsiját beszámítjuk az autó vételárába új, vagy fiatalabb használt autó vásárlásakor.

Közép-Európa legnagyobb és legmodernebb Opel márkaszervizében:

- Autójához teljes körű márkaszervizt biztosítunk.
 - Garanciális és garanciaidőn túli javításokat végzünk, a leggyorsabb, helyben történő biztosítási kárügyintéssel várjuk.
 - Karosszéria javításokat vállalunk, rövid határidővel.
 - Legújabb szolgáltatásunk: „Este hozza, reggel viszi!”
- Ha az autóját este 6-ig javításra hozza hozzánk, azt másnap reggel készen elviheti.

Alkatrész üzletünkben:

- Eredeti gyári alkatrészek teljes választékát kínáljuk.
- Felszerelési cikkek vásárolhat (tetőcsomagtartó, siléctartó, biztonsági gyerekülés, stb.).

JÖJJÖN ÉS KÉRDEZZEN! AMI NEM KÉRDÉS: OPELT SCHILLERTŐL!

Márkakereskedés, márkaszerviz: Budapest XIII., Váci út 113. Tel.: 452-1100, 452-1111
 Használatútelep: Budapest XIII., Dráva u. 17. Tel.: 320-0166, 340-1553
 Karosszéria műhely: Budapest XIII., Fáy u. 43. Tel.: 349-0738

